EWA B. CZERWIŃSKA-JAKIMIUK
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie,
ORCID 0000-0003-2367-7965
DOI 10.24917/20838972.18.17

Narcystyczne zaburzenie osobowości – perspektywa psychologiczna i etyczna

Narcystyczna osoba w odpowiedzi na wczesne urazy
pogrzebała swoją prawdziwą autoekspresję
i zastąpiła ją wysoce rozwiniętym,
kompensacyjnym fałszywym self.
Stephen M. Johnson

Wstęp

Niniejsze opracowanie dotyczy związku pomiędzy narcystycznym zaburzeniem osobowości a postępowaniem zgodnym z regułami zawartymi w kodach etycznych, które zostały zaproponowane przez psychologów Bogdana Wojciszke i Wiesława Baryłę. W pierwszej kolejności poddano charakterystyce narcystyczne zaburzenie osobowości oraz opisano pięć kodów etycznych i ich podstawowe własności. Dalsza część opracowania poświęcona jest analizie związku pomiędzy dwoma zaznaczonymi powyżej obszarami, z uwzględnieniem narcyzmu utajonego i grupowego. W końcu rozważań odniesiono się do pandemii Covid-19 i funkcjonowania w niej osób narcystycznych oraz możliwości terapeutycznych tego zaburzenia.

Na wstępie należy zaznaczyć, iż przedmiotem rozważań będzie narcystyczne zaburzenie osobowości, a nie odmiany czy typy osobowości narcystycznej, mające postać przystosowawczą, nie styl narcystyczny, mieszczący się w granicach normy, czy tzw. zdrowy narcyzm. Jest to szczególnie ważne, iż pojęcia narcyzm, Narcysta, osobowość narcystyczna, narcystyczny charakter czy narcystyczne zaburzenie osobowości we współczesnym świecie - kulturze i w języku potocznym - są nadużywane, czasem stosowane zamiennie i niejednokrotnie przypisywane osobom nie spełniającym klinicznych kryteriów diagnostycznych tego zaburzenia. Niewątpliwie naraża je to na stygmatyzację, wykluczenie, niechęć, czy nasilenie już istniejących uprzedzeń.

Psychoterapeutka i specjalistka w zakresie narcyzmu - Wendy Behary[1] pisze o tzw. zdrowym narcyzmie, który przejawia się następującymi cechami: empatią, zaangażowaniem (charyzma, towarzyskość, komunikatywność), przywództwem, opanowaniem – brakiem egoizmu, dążeniem do zdobycia uznania, determinacją, konfrontacyjnością, bojaźliwością w granicach rozsądku. Psychiatra i psychoterapeuta John Oldham i Lois Morris[2] charakteryzują typ osobowości narcystycznej tzw. typ pewny siebie, mieszczący się w granicach normy, który przyjmuje dziewięć cech charakterystycznych, przejawianych w różnej ilości i intensywności. Są to osoby o silnej wierze w siebie, w swoje zdolności i możliwości, poczuciu ważności, ambicji, potrzebie współzawodnictwa, identyfikujące się z osobami o dużym prestiżu, zajmującymi wysokie stanowiska. Fantazjują one o własnej wielkości, posiadają głęboką świadomość własnych myśli, doznań i stanu ducha oraz poczucie godności. Lubią zwyciężać, odnosić sukcesy, mają zdolności przywódcze i cechuje je entuzjazm, źle natomiast reagują na krytykę, sprzeciw, urażenie.[3]

Porównując osoby o stylu narcystycznym do osób z narcystycznym zaburzeniem osobowości można zauważyć, że ci pierwsi mają wysokie i zdrowe poczucie własnej wartości, oparte na faktycznych zdolnościach, cechach je charakteryzujących i osiągnięciach, a nie wyolbrzymione i nieprawdziwe, połączone z poczuciem wyjątkowości i ważności, fantazjami o własnej potędze, mocy, urodzie czy osiągnięciach i omnipotencji. Ponadto osoby te są pewne siebie, wymyślają konkretne plany aby osiągnąć zamierzone cele, wolą przebywać wśród osób uzdolnionych, ale nie odczuwają pogardy wobec mniej zdolnych, czy inteligentnych, nie domagają się od otoczenia zachwytu i uwielbienia oraz w sposób naturalny przyjmują komplementy, pochwały, czy wyrazy szacunku i podziwu.

Narcystyczne zaburzenie osobowości i jego charakterystyka

Po raz pierwszy narcyzm został opisany w starożytności w micie o Narcyzie.[4] W literaturze przedmiotu podaje się najczęściej wersję mitu przedstawioną przez rzymskiego poetę Owidiusza (Narcyz i zakochana

1 Szerzej na ten temat: Wendy Behary, *Jak rozbroić narcyza. Jak radzić sobie z osobą zapatrzoną w siebie,* przeł. Aleksander Wojciechowski (Sopot: GWP, 2013), 57.

2 John M. Oldham i Lois B. Morris, *Twój psychologiczny autoportret.* przeł. Agata Bielik (Warszawa: Jacek Santorski & Co, 2007), 97.

3 Według Theodora Millona i współpracowników typ pewny siebie jest zbliżony do narcystycznego stylu zdecydowanego, ale osoby go przejawiające są bardziej rywalizujące i pewne siebie – zob. Theodor Millon, Roger Davis. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie.* przeł. Helena Grzegołowska-Klarkowska, Justyna Kotlicka, Magdalena Ślósarska, Anna Tabaczyńska, Maria Zakrzewski (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia, 2005), 371.

4 Zygmunt Kubiak, *Mitologia Greków i Rzymian* (Warszawa: Świat Książki, 2003).

w nim nimfa Echo, kara bogini Nemesis – zakochanie się Narcyza we własnym odbiciu, śmierć Narcyza z tęsknoty za nieosiągalnym obiektem miłości, piękne kwiaty wyrosłe na jego grobie), zbliżoną do niej wersję pisarza rzymskiego Kanona (Narcyz i zakochany w nim Ameniusz, odtrącenie i upokorzenie Ameniusza, jego samobójstwo, kara bogów miłością do własnego oblicza, niemożliwą do spełnienia, samobójstwo Narcyza) oraz najbardziej od nich odległą, autorstwa greckiego pisarza Pausaniasa (Narcyz i jego śmierć w wyniku zakochania się we własnym odbiciu w sadzawce oraz Narcyz i zmarła, ukochana siostra bliźniaczka, miłość Narcyza do własnego odbicia, traktowanego jako postać siostry).[5]

W literaturze psychologicznej na temat narcyzmu podaje się najczęściej treść mitu w rekonstrukcji pisarza i badacza mitologii Roberta Gravesa (Narcyz – piękne, ukochane dziecko nimfy Liropy, wróżbita Tejrezjasz, zakochana w Narcyzie nimfa Echo i Ameniusz, kara Artemidy – zakochanie Narcyza we własnym odbiciu w tafli wody, samobójstwo Narcyza na skutek nieodwzajemnionej miłości, kwiaty wyrosłe na miejscu rozlania krwi Narcyza).[6]

W kontekście psychoanalizy pierwszą rozprawę poświęconą narcyzmowi opublikował w 1911 roku Otto Rank, łącząc go z próżnością i uwielbieniem samego siebie[7]. W 1914 roku Zygmunt Freud w swej jedynej pracy na ten temat określił narcyzm jako libidalne obsadzenie własnego „Ja", które w konsekwencji rozwoju ustępuje dojrzałej formie relacji z obiektem lub jako nadmierne obsadzenie energią libidinalną samego siebie, jak gdyby własne „Ja" było obiektem miłości.[8] Myśli Freuda były rozwijane przede wszystkim w pracach Heinza Kohuta i Otto Kernberga od których też wywodzą się współczesne ujęcia psychologiczne dotyczące narcyzmu.[9]

Freud następująco przedstawia genezę narcyzmu: każda jednostka ludzka przychodzi na świat w stanie tzw. całkowitego narcyzmu („oceanicznego poczucia wszechpotencji"). W wyniku doświadczeń życiowych przechodzi stopniowo od kateksji do własnego Ego w kateksję do obiektu zewnętrznego (osoby matkującej). Jeżeli matka nie odpowie na to pozytywnie to siła libido powróci do Ego. Według Feuda wystąpi wówczas niebezpieczny dla psychiki tzw. narcyzm wtórny, który stanowi ją-

5 Kazimierz Pospiszyl, *Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej* (Warszawa: Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne, 1995), 14–16.

6 Ibidem, 16–20.

7 Millon i Davis, *Zaburzenia osobowości...,* 380.

8 Ibidem, 380, 381.

9 Chodzi tutaj o teorię relacji z obiektem Otto Kernberga i psychologię *self* Heinza Kohuta.

dro struktury psychotycznej – choroby psychicznej oraz przejawia się w chorobach somatycznych, hipochondrii i w życiu erotycznym.[10]

Kohut pisze – że, niestety rozwój nie każdego dziecka przebiega harmonijnie przy udziale wystarczająco empatycznych i rozumiejących rodziców – ma na myśli takich, którzy „przelewają" swój własny narcyzm na dziecko. Odbywa się to wówczas, gdy: rodzice są bezkrytycznie chwalący, wielbiący wszystkie zachowania dziecka lub są zbyt wymagający i przesadnie surowi, gdzie nigdy ono nie spełnia i nie spełni ich oczekiwań, mogą też być rodzice łączący te dwa przeciwstawne bieguny zachowań wobec dziecka. W pierwszym wypadku widzimy później osoby narcystycznie niedojrzałe, naiwne, nie mogące podjąć długotrwałego wysiłku w żadnym obszarze życia, w drugim pełne „narcystycznej wściekłości", w trzecim natomiast mamy połączenie narcystycznej niedojrzałości z narcystyczną agresją. Osoby takie pozostają w stadium tzw. wyidealizowania własnego Ja.[11]

Kernberg koncentruje się w swoich rozważaniach na „narcystycznej fiksacji", blokującej rozwój danej jednostki oraz wprowadza pojęcie „złośliwego narcyzmu", występującego wówczas gdy „prymitywna" agresja połączy się z patologicznym poczuciem własnej wspaniałości. Przyjmuje on, że narcyzm jest konsekwencją odrzucenia lub porzucenia dziecka przez rodziców. Odpychający i zimny rodzic powoduje obronne wycofanie się dziecka, które pozostając „emocjonalnie głodne" i wściekłe rozwija przekonanie, że jest jedyną istotą, której można zaufać i którą można kochać, oraz oddziela własne spostrzegane słabości od pozostałej części tożsamości aby zamknąć je w odrębnym, ukrytym Ja - „w obronie przed nieznośną rzeczywistością stosunków interpersonalnych."[12] W wyniku tych doświadczeń narcyz nie jest w stanie rozwinąć zdolności empatii, a w konsekwencji nie potrafi wczuć się w sytuację innych ludzi. Kernberg przyjmuje, że istota zaburzenia narcystycznego, a tym samym, tego typu niedojrzałość jest zakotwiczona w dwóch sprzecznościach. Pierwsza wyraża się w nadmiernej koncentracji na sobie i nienasyconej potrzebie

10 Zygmunt Freud, *Wstęp do psychoanalizy.* przeł. Salomea Kempnerówna, Witold Zaniewicki (Warszawa: PWN, 1982); Kazimierz Pospiszyl, *Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej...,* 32; Pierre Dessuant, *Narcyzm. Przegląd koncepcji psychoanalitycznych.* przeł. Zuzanna Stadnicka-Dmitriew (Gdańsk: GWP, 2007); Anna Czarna, Narcyzm – z perspektywy 120 lat istnienia pojęcia, w: P. Winiecki, R. Grzybek (red). *Wybrane problemy współczesnej psychologii* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2008), 95–117.

11 Kazimierz Pospiszyl, *Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej...,* 37–44; Jerzy Gościniak, Michał Mocek. „Narcyzm i patologia narcystyczna w ujęciu psychologii *self* Heinza Kohuta", *Roczniki Psychologiczne,* 2008, T. XI, nr 2.

12 Aleksander Lowen, *Narcyzm, zaprzeczenie prawdziwemu „Ja",* przeł. Piotr Kołyszko (Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, 1995), 20; Czarna, *Narcyzm – z perspektywy 120 lat istnienia pojęcia...*

pochwał oraz komplementów, druga, to niskie poczucie własnej wartości oraz nieumiejętność wykorzystywania pochwał w celu złagodzenia, czy rozładowania tego poczucia. Dzieję się tak w wyniku tendencji do pogardzania innymi, a przede wszystkim tymi, którzy wyrażają szczerą sympatię i podziw (lub zakładania, że inni są obłudni lub mają jakieś ukryte intencje).[13]

Narcystyczne zaburzenie osobowości w 1990 roku zostało włączone jako odrębna jednostka medyczna (nozologiczna) do amerykańskiego diagnostycznego i statystycznego podręcznika zaburzeń zachowania (DSM-IV)[14]. Jak każde zaburzenie występuje w ramach continuum, co pozostaje w związku ze stopniem jego nasilenia. Zdefiniowano je jako utrwalony, utrzymujący się wzorzec poczucia własnej wielkości (obserwowany w fantazjach lub zachowaniu), pretensjonalności, potrzeby bycia podziwianym i braku empatii. Pojawia się on we wczesnym okresie dorosłości i przejawia w różnych kontekstach, na co wskazuje spełnienie przynajmniej pięciu z następujących kryteriów. Są to:

1. Przesadne poczucie doniosłości i ważności własnej osoby - wyolbrzymianie osiągnięć, talentów, oczekiwanie uznania własnej wyższości, bez względu na faktyczne dokonania czy osiągnięcia.

2. Fantazje na temat własnego, wręcz nieograniczonego powodzenia, potencjału, mocy, doskonałości, wybitnych zdolności, urody, miłości idealnej.

3. Przekonanie o własnej „nietuzinkowości" i niepowtarzalności – możliwość zrozumienia i przebywania tylko z wyjątkowymi osobami, zajmującymi wysoką pozycję (mogą to być też instytucje).

4. Wymaganie skrajnego, przesadnego podziwu dla własnej osoby.

5. Poczucie posiadania specjalnych praw – bezpodstawne oczekiwania przychylnego traktowania bądź automatycznego podporządkowania się innych swoim oczekiwaniom.

6. Eksploatacyjne podejście w kontaktach międzyludzkich – wykorzystywanie innych dla osiągnięcia własnych celów.

7. Brak empatii – niechętne rozpoznawanie uczuć, potrzeb innych i nieidentyfikowanie się z nimi.

8. Zazdrość połączona z przekonaniem, że to inni zazdroszczą.

9. Aroganckie i wyniosłe zachowania.[15]

13 Otto Kernberg. „Narcystyczne zaburzenia osobowości", *Dialogi*, 2003, 3–4; Pospiszyl, *Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej…*, 48-50.

14 Lidia Cierpiałkowska, Zaburzenie osobowości w modelach medycznych i psychologicznych, w: Lidia Cierpiałkowska (red.). *Psychologia zaburzeń osobowości: wybrane zagadnienia* (Poznań: Wyd. Naukowe UAM, 2008).

15 Martin E.P. Seligman, Elaine F. Walker, David L. Rosenhan. *Psychopatologia,* przeł. Joanna Gilewicz, Aleksander Wojciechowski (Poznań, Wydawnictwo Zysk i S-ka,

10. Ponadto u osób z narcystycznym zaburzeniem osobowości obserwuje się zmienność i intensywność nastroju, płynność i niestabilność samooceny, która pozostaje w ścisłym związku z czynnikami sytuacyjnymi i kontaktami interpersonalnymi. [16]

W literaturze fachowej wymienia się 4 typy osobowości narcystycznej, które łączą się z innymi zaburzeniami osobowości – stopniowo w tę osobowość przechodząc lub stanowiąc typ mieszany.[17] Pierwsza to osobowość narcystyczna elitarna, która stanowi czysty wzorzec. Osoba taka jest przekonana o specjalnych, przysługujących jej przywilejach i prawach, co wynika ze szczególnej pozycji w dzieciństwie i pozornych osiągnięć – przekonanie to nie ma wyraźnego związku z osiągnięciami faktycznymi, poszukuje ona łatwego życia, „pnie" się do góry oraz zabiega o pozycję i korzyści płynące z posiadania oraz „odpowiednich" znajomości. Druga to osobowość narcystyczna pozbawiona zasad z cechami osobowości antyspołecznej i psychopatycznej. Charakteryzuje się brakiem sumienia, a tym samym jego wyrzutów. Osoba taka jest zwodnicza, nielojalna, mściwa, arogancka, wykorzystująca innych, oszukująca, często dominująca, pełna pogardy wobec innych, czerpiąca radość i satysfakcję z ich upokarzania, podporządkowywania sobie i samego faktu, że się kogoś oszukało, zdobywszy wcześniej jego zaufanie. Trzeci typ to osobowość narcystyczna uwodzicielska z cechami osobowości histrionicznej. Jest ona prowokująca seksualnie, czarująca, wabiąca i zwodząca, sprytna i wygadana. Ponadto patologicznie kłamie i oszukuje. Broni się przed bliskością i zaspakaja hedonistyczne pragnienia. Jej ofiarami są szczególnie osoby wrażliwe, empatyczne, często bezradne czy naiwne. Czwarta to osobowość narcystyczna kompensacyjna z cechami osobowości negatywistycznej i unikającej. Osoba taka stara się pokonać głębokie poczucie niższości kreując iluzje swej wyższości, wyjątkowości, zasługiwania na ciągłą uwagę i uwielbienie. Jej poczucie własnej wartości bierze się z notorycznego przypisywania sobie większego znaczenia.

Współcześnie część badaczy (D. Wink, J. Miller, Z. Krizan i O. Johara)[18] wymienia dwie formy narcyzmu: wielkościowy i wrażliwy. Narcyzm wielkościowy charakteryzuje się podwyższonym poczuciem własnej wartości, postawą roszczeniową wobec otoczenia, agresją i notoryczną

2003); Millon, Davis, *Zaburzenia osobowości...,* 366–367; Oldham, Morris, *Twój psychologiczny autoportret...*, 109-110.

16 Seligman i in. *Psychopatologia...,* 429–431.

17 Millon, Davis, *Zaburzenia osobowości...,* 373–379.

18 Za: Oliwia Maciantowicz, Joanna Witkowska, Anna Zajenkowska, Marta Bodecka, Marta Skrzypek, "Relacja narcyzmu wielkościowego i wrażliwego z typem popełnionego przestępstwa pośród osadzonych w polskich zakładach karnych", *Psychiatria*, 2017, t. 14, nr 4, 249–254.

potrzebą bycia podziwianym. Narcyzm wrażliwy cechuje natomiast przesadna wrażliwość, obniżona samoocena, niepokój, postawa obronna i poczucie niepewności, silna potrzeba akceptacji/aprobaty i uznania przez otoczenie. Ten typ narcyzmu charakteryzuje „mieszanka" cech psychologicznych, które są opisywane jako „narcystyczna furia" – połączenie gniewu, wrogości i wstydu. Jest to mechanizm, w którym wrogość i gniew napędza podejrzenia oraz gdzie występuje niska zdolność radzenia sobie ze złością. Może to rzutować na większe prawdopodobieństwo posługiwania się w relacjach z innymi agresją lub przemocą.

Jeśli chodzi o etiologię narcystycznego zaburzenia osobowości to związane jest ono przede wszystkim z czynnikami środowiskowymi – rodziną i zaburzoną relacją rodzic-dziecko, rodzice-dziecko. Najczęściej wymienia się:

- ambiwalentne postawy rodziców wobec dziecka – matka przesadnie kochająca i idealizująca a deprecjonujący, zawstydzający i zaniżający ojciec;
- matka zimna, kontrolująca, wymagająca;
- matka kochająca pod warunkiem, że dziecko będzie takie jak ona chce;
- rodzice bezkrytycznie nagradzający, chwalący każde zachowanie dziecka i okazujący mu tylko swe uwielbienie - rozpieszczanie dziecka i wmawianie mu, że jest najpiękniejsze, najzdolniejsze, najmądrzejsze, przy całkowitym braku krytyki (nawet najbardziej konstruktywnej) i notorycznym obwinianiu otoczenia za jakiekolwiek porażki dziecka;
- rodzice zbyt wymagający, chłodni i surowi w ocenie, percepujący dziecko jako nie spełniające ich oczekiwań;
- odrzucanie i zaniedbywanie emocjonalne dziecka,
- autorytaryzm rodziców.[19]

W powyższym kontekście psycholog Wendy Behary[20] wymienia dwa typy narcyzmu: typ narcyza rozpieszczonego zależnego (dziecko rozpieszczane i zależne) i typ doświadczający deprywacji zależny (dziecko samotne, doświadczające zaniedbań rodzicielskich).

Psychoterapeuta i filozof Stephen Johnson natomiast formułuje pogląd, że w przypadku osoby narcystycznej w toku jej rozwoju dochodzi do wielokrotnego upokarzania i „narcystycznego zranienia", gdy tylko jako dziecko podejmuje ona próby wyrażenia siebie (wg badacza wyrażenia ambitnej autoekspresji). Z drugiej strony może być tak, że jest ona idealizowana, a rodzice oczekują, że dzięki niej doświadczą gratyfikacji

19 Stephen M. Johnson, *Style charakteru*, przeł. Bogdan Mizia (Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2012), 203–212.

20 Ibidem, 37–44.

i większego znaczenia. Niekiedy wchodzą w grę te dwa czynniki etiologiczne.[21] Często zdarza się też, iż jeden rodzic jest bardzo idealizujący wobec dziecka i powstała przez niego „rana narcystyczna" stanowi rezultat niezdolności dziecka do życia zgodnie z wyolbrzymionymi oczekiwaniami, ambicjami czy aspiracjami rodzica. Drugi rodzic doświadcza natomiast poczucia zagrożenia poprzez faktyczną wielkość dziecka i wyjątkową koncentrację na nim swojej żony/męża. W wyniku nieradzenia sobie z tym zawstydza, poniża i deprecjonuje dziecko, czyli rani je narcystycznie bardziej bezpośrednio.

W kontekście powyższego oczywiste jest, iż zaburzenie narcystyczne stanowi problem związany z poczuciem własnej wartości i rozdźwiękiem pomiędzy wielkościowością a bezwartościowością.[22]

Pięć kodów etycznych i charakterystyka ich własności[23]

Sformułowane w literaturze przedmiotu założenie dotyczące sądów moralnych przyjmuje, że zarówno jednostki, jak i społeczeństwa mogą posługiwać się nie jednym, ale wieloma kodami etycznymi, które tworzą podstawy sądów moralnych.[24] Kod etyczny jest to wzór, klucz, za pomocą którego oceniane jest dane zachowanie moralne. Wszystkie kody są względnie niezależne od siebie oraz koncentrują się wokół wybranej wartości centralnej, która warunkuje charakterystyczne dla niej „cnoty" i „grzechy". Z dużym prawdopodobieństwem kodami tymi ludzie nie posługują się w tym samym czasie, ale w zależności od tego, który z nich został zaktywizowany w konkretnej sytuacji. a o aktywizacji określonego kodu w trakcie formułowania oceny społecznej czynnikiem decydującym jest bliskość i częstość posługiwania się tym kodem w przeszłości. Należy też podkreślić, iż każdy kod ma swoje specyficzne sygnały wywoławcze, które mogą się uaktywniać w konkretnych sytuacjach. Psychologowie - Wojciszke i Baryła - piszą[25] „Wielość kodów etycznych współwystępujących u jednostki implikuje nie tylko inter-, ale i intraindywidualne zróżnicowanie sądów moralnych, np. w zależności od tego, kto i w jakim kontekście jest sprawcą jakiegoś postępku, postępek ten zasługiwać może na pozytywną lub negatywną ocenę moralną bądź też wcale nie

21 Ibidem, 67–68.

22 Ibidem, 71.

23 Autorka ma świadomość, iż z perspektywy etycznej można stosować terminy zamienne z kodem etycznym czy grzechami głównymi ale na gruncie opracowania przyjęto terminologię używaną przez Bogdana Wojciszke i Wiesława Baryłę.

24 Bogdan Wojciszke, Wiesław Baryła, „Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru", *Przegląd Psychologiczny*, 2000, TOM 43, Nr 4, 395–421.

25 Ibidem, 4.

podlegać ocenie moralnej, nawet dla tego samego podmiotu formułującego oceny."

Badacze ci [26] oparli swe założenia na wynikach badań amerykańskiego antropologa i psychologa kultury Richarda Shwedera i jego współpracowników, którzy uważali, iż trzy kody etyczne: „są najważniejsze i uniwersalne, choć w różnym stopniu rozbudowywane przez różne kultury". Richard Shweder oraz Nancy Much, Manamohan Mahapatra i Lawrence Park w tym kontekście wyróżnili etykę autonomii, kolektywistyczną i godności (boskości), uznając je za tzw. „wielką trójkę moralności". [27]

Wojciszke i Baryła wymieniają i charakteryzują pięć kodów etycznych. Są to: etyka autonomii, etyka kolektywistyczna,[28] etyka dobra powszechnego, etyka godności i etyka produktywności[29] – patrz tabela 1.

Tabela 1. Pięć postulowanych kodów etycznych: charakterystyka podstawowych własności

	Etyka autonomii	**Etyka kolektywistyczna**	**Etyka dobra powszechnego**	**Etyka godności**	**Etyka produktywności**
Wartość centralna	Dobro innej jednostki	Dobro grupy własnej	Dobro społeczności jako całości	Życie w godny sposób	Produkcja dóbr
Cnoty kardynalne	Poszanowanie dobra, wolności i praw jednostki; pomaganie innym, lojalność wobec jednostek	Poszanowanie dobra, interesu i praw grupy własnej; podtrzymywanie integralności grupy;	Poszanowanie norm, których beneficjentem jest społeczność jako całość nawet wtedy, gdy podmiot lub	Duchowość (ziemska lub pozaziemska), honor, pogarda dla wartości materialnych[1]	Użyteczność, skuteczność, pracowitość, oszczędność, odraczanie gratyfikacji, sukces

26 Ibidem, 3.

27 Richard Shweder, Nancy Much, Manamohan Mahapatra, & Lawrence Park. The "big three" of morality (autonomy, community, divinity) and the "big three" explanations of suffering. In: A.M. Brandt & P. Rozin (Eds.), *Morality and health* (Stanford, CA: Stanford University Press 1994), 119–169.

28 Etyka autonomii i etyka kolektywistyczna Wojciszke i Baryła zaczerpnęli z prac Shwedera – zob. bibliografia.

29 Etyka godności i etyka produktywności to wg Wojciszke i Baryły pewne kulturowe wersje postulowanej przez Shwedera etyki boskości – zob. bibliografia.

Cnoty kardynalne		lojalność wobec grupy; konformizm	konkretne jednostki czy grupy niczego bezpośrednio nie zyskują lub nawet coś tracą		
Grzechy główne	Krzywda innego człowieka; łamanie praw jednostki (fizyczne, psychiczne, moralne), nielojalność wobec jednostek	Działanie na szkodę grupy, nielojalność wobec grupy, nonkonformizm, rozbijanie integralności grupy, wyrzeczenie się grupy	Łamanie norm, których beneficjentem jest społeczność jako całość wtedy, gdy podmiot lub konkretne jednostki/ grupy niczego bezpośrednio nie zyskują na ich przestrzeganiu	Utrata honoru, brak szacunku dla tradycji, pogoń za dobrami materialnymi[2]	Bezproduktywność, lenistwo, marnotrawstwo (dóbr, czasu), pospieszna konsumpcja, pięknoduchostw, porażka

Źródło: Bogdan Wojciszke, Wiesław Baryła, „Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru." Przegląd Psychologiczny, 2000, TOM 43, Nr 4, 395-421.

1 Z tabeli wykluczono wskaźnik utrzymanie czystości (klasy, kasty, rasy) z racji faktu, iż przestała być aktualna, nasuwa negatywne konotacje, nie jest wskaźnikiem cnót kardynalnych w etyce godności.

2 Wyłączono z tabeli trzy terminy: pokalanie się - powszechnie kojarzy się z żalem za winy, czy grzechy, a najprawdopodobniej chodziło o skalanie się czynami nagannymi moralnie, nieodpowiednia forma - niezrozumiałe dla czytelnika w kontekście etyki godności, zmieniono: zmiana tego, co jest „uświęcone" tradycją na brak szacunku dla tradycji.

Ogólnie rzecz ujmując, można stwierdzić, iż ludzie, uznając konkretne zachowanie za moralne lub niemoralne, odwołują się do wartości. Wartości te mogą być przestrzegane bądź łamane w wyróżnionych powyżej kodach.

Etyka autonomii koncentruje się na dobru lub krzywdzie innego człowieka. I to on jest bezpośrednim odbiorcą konkretnych zachowań moralnych. Centralną wartością tego rodzaju etyki jest dobro człowieka, poszanowanie jego wolności oraz praw, lojalność wobec niego, pomaganie innym jednostkom i wspieranie ich.[30] Podobnie należy ujmować etykę kolektywistyczną. Wartością cenioną jest tutaj dobro grupy własnej. Do cnót kardynalnych zalicza się poszanowanie dobra, interesu i praw grupy własnej. Grzechem głównym jest przede wszystkim działanie na szkodę grupy. Według Wojciszke i Baryły wysoce prawdopodobne jest tu, iż kultura wykształca jakąś wersję etyki autonomii i jakąś wersję etyki kolektywistycznej, ponieważ ochrona dobra jednostki i dobra pierwotnego kolektywu, w którym ona żyje była uniwersalnym problemem. Z perspektywy ewolucyjnej musiał on być pozytywnie rozwiązany aby uprawdopodobnić szanse przetrwania gatunku ludzkiego.[31]

Etyka dobra powszechnego odwołuje się do dobra lub straty społeczeństwa zarówno, w ogóle, jak i do zasad umożliwiających jego istnienie. Analizowane w obrębie powyższej etyki zachowania odnoszą się do elementarnych norm funkcjonowania społecznego, które dotyczą sprawiedliwości, poszanowania prawdy i prawa, równości, działania na rzecz innych.[32] Ogromna ważność wręcz konieczność przestrzegania tego kodu pewno uległa wzmocnieniu i nasileniu we współczesnym świecie w rezultacie zjawiska globalizacji, różnorakich zdarzeń spowodowanych w dużej mierze lub tylko zrachowaniami człowieka oraz technologią. Jak stwierdza Wojciszke i Baryła[33] „katastrofa czy wojna nuklearna może mieć wpływ na losy wszystkich ludzi, podczas gdy dawniejsze katastrofy i wojny miały zawsze zasięg jedynie lokalny."

Etyka godności kładzie nacisk na godne życie jako podstawową wartość. Charakterystyczne jest tutaj zwracanie uwagi na wartości duchowe, honor, w tym dotrzymywanie słowa oraz niechęć do wartości materialnych. Etyka ta wyłania się jako nadająca godności człowieka wymiar moralny oraz bazująca na założeniu, iż utrata godności jest zła i godna potępienia.

Etyka produktywności to uogólnienie pojęcia i cech protestanckiej etyki pracy Maxa Webera,[34] ponieważ ten kod etyczny uznawany jest

30 Anna Oleszkowicz, Alicja Keplinger, Olga Bąk. „Maksymalizm moralny w percepcji młodzieży i seniorów", *Psychologia Rozwojowa*, 2005, tom 10, nr 2, 137–138.

31 Wojciszke, Baryła, „Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru.", 4, 5.

32 Oleszkowicz, Keplinger, Bąk, „Maksymalizm moralny w percepcji młodzieży i seniorów.", 137.

33 Wojciszke, Baryła, „Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru.", 5.

34 Max Weber. *Etyka protestancka* i *duch kapitalizmu,* przeł. Dorota Lachowska (Warszawa, 2020).

przez liczne społeczeństwa, nie tylko zachodnie. Etyka ta to system przekonań, które są oparte na produkcji dóbr jako wartości centralnej z takimi cnotami kardynalnymi, jak pracowitość, oszczędność, użyteczność, skuteczność, umiejętność odraczania gratyfikacji, sukces. Grzechami głównymi są w tej etyce zachowania takie jak lenistwo, bezproduktywność, marnotrawstwo (czasu, określonych dóbr), pospieszna/nadmierna konsumpcja, pięknoduchostwo i porażka. Można przyjąć, iż w taki sposób rozumiana etyka produktywności jest swoistym moralnym zapleczem kapitalizmu.[35]

Narcystyczne zaburzenie osobowości a zasady pięciu etyk

Powyższe rozważania można odnieść do zachowań i funkcjonowania osób spełniających kryteria narcystycznego zaburzenia osobowości, u których prawie zawsze dochodzi do pominięcia zasad sformułowanych w pięciu etykach (czasami w niewielkim wymiarze wyjątek może stanowić etyka produktywności), niewyznawania wartości głównych, nieprzejawiania cnót kardynalnych i popełniania grzechów głównych. Innymi słowy przedmiotem rozważań w tej części opracowania będzie relacja między moralnością mierzoną kodami etycznymi a narcystycznym zaburzeniem osobowości z uwzględnieniem narcyzmu utajonego i narcyzmu grupowego. Dane na ten temat przedstawiono w poniższej tabeli.[36]

Ogólnie rzez ujmując, wyolbrzymione poczucie własnej wartości u osobowości zaburzonych narcystycznie koresponduje z poczuciem wielkości, ważności, wyższości, omnipotencji, arogancją oraz skłonnością do wykorzystywania innych i instrumentalnego ich traktowania. Przejawiany jest tutaj brak troski o nich oraz zainteresowania ich uczuciami, potrzebami i poglądami. W wypadku wystąpienia problemów mamy tu do czynienia z brakiem gotowości do uznania swej roli, odpowiedzialności czy winy.

Osoba taka nie ma zdolności, aby oderwać się od swych spraw, jest ciągle pochłonięta własnym „Ja", nie potrafi okazać wrażliwości na drugiego człowieka. Towarzyszy jej złudne przeświadczenie, że jest zdolna do dokonania wszystkiego, przecenia znaczenie faktycznych osiągnięć lub swego wkładu w nie, ignoruje rzeczywiste zagrożenie lub ryzyko.[37]

35 Wojciszke, Baryła, „Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru.", 5.

36 Należy podkreślić, iż zamieszczony w tabeli 2 opis dotyczy w szczególności jednostek, które przejawiają głęboki, patologiczny narcyzm. W innych wypadkach, gdy mamy do czynienia ze słabszym natężeniem i intensywnością przejawianego zaburzenia, osoby będą wykazywać tylko część zaprezentowanych cech.

37 Millon, Davis, *Zaburzenia osobowości ….*, 370–371.

Tabela 2. Realizacja vs złamanie kodów etycznych a narcystyczne zburzenie osobowości

Narcystyczne zaburzenie osobowości	Etyka autonomii	Etyka kolektywistyczna	Etyka dobra powszechnego	Etyka godności	Etyka produktywności
Niewyznawanie wartości centralnej	Dobro własne; Pozory dobra innej osoby w sytuacji utajonego narcyzmu	Dobro własne; Pozory dobra grupy własnej w sytuacji utajonego narcyzmu; Dobro grupy własnej - specyficznie pojmowane - w wypadku narcyzmu grupowego	Dobro własne; Pozory dobra w sytuacji utajonego narcyzmu	Życie w niegodny sposób; Pozory godnego życia w sytuacji utajonego narcyzmu	Produkcja dóbr; niedbanie o dobra; niszczenie dóbr
Nieprzejawianie cnót kardynalnych i popełniane grzechy główne	Krzywda innego człowieka; nieposzanowanie dobra, wolności i praw jednostki, nielojalność wobec drugiego człowieka	Działanie na szkodę grupy, nielojalność wobec grupy, rozbijanie integralności grupy, wyrzeczenie się grupy. W wypadku narcyzmu grupowego całkowita identyfikacja z grupą, bezwarunkowa i bezkrytyczna jej akceptacja, postrzeganie jej jako wielkiej, ważnej, znaczącej, silna motywacja do stawania w jej obronie przed faktycznym lub antycypowanym jej zagrożeniem	Łamanie norm wyznawanych w społeczności, nawet w wypadku, gdy ich nieprzestrzeganie nie ma związku z interesem własnym.	Niska/płytka duchowość, religijność zewnętrzna[3] brak honoru/zachowania niehonorowe, pogoń za dobrami materialnymi i sławą	Bezproduktywność, lenistwo, niska skuteczność bądź jej brak, marnotrawstwo (dóbr, czasu), pospieszna konsumpcja, porażka; czasami użyteczność, pracowitość, oszczędność, odniesienie sukcesu ale w połączeniu z innymi czynnikami osobowościowymi lub w narcyzmie utajonym

Cechy osobowości narcystycznej sprzyjające zachowaniom niewłaściwym z punktu widzenia kodów etycznych	Egoizm, egocentryzm, odnoszenie wszystkiego do siebie - ksobność, przesadne zaabsorbowanie własną osobą, brak empatii, znaczne deficyty w nawiązywaniu emocjonalnych, bliskich i trwałych relacji z innymi, poczucie wyższości i bycia lepszym od innych, nieprzejawianie wyrzutów sumienia; zazdrość i zawiść, wykorzystywanie innych do własnych celów, pogarda dla innych, nieumiejętność przyjmowania krytyki (nawet konstruktywnej), nieznoszenie niepowodzeń, zwodzenie, kłamanie, powierzchowny i zmienny system wartości, uznawanie dwuznacznych zasad moralnych, łamanie norm moralnych, prawnych, przypisywanie sobie osiągnięć innych, nierealistycznie wyolbrzymianie swoich zdolności, dokonań i możliwości				

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu zaprezentowanej w niniejszym opracowaniu oraz przemyśleń własnych

Wobec powyższego osobowość narcystycznie zaburzona może posiadać deficyty we wszystkich pięciu etykach, przejawiające się na wiele sposobów i w różnych relacjach - interpersonalnych, grupowych, społecznych.

Jednak jednostki te mogą stwarzać pozory i kreować się na osoby zaangażowane w dobro i troskę o drugiego człowieka, grupę czy szerszą społeczność. Mogą też faktycznie, ze względu na brak wglądu i używane mechanizmy obronne[38], postrzegać siebie w powyższy sposób. Niektóre z nich rzeczywiście działają na rzecz innych oraz odnoszą do pewnego momentu sukcesy, ale przyczyną nie jest tu powinność etyczna i kierowanie się określonymi wartościami tylko chęć zaistnienia, znaczenia, bycia ważnym, wielkim i podziwianym.

U jeszcze innych mamy do czynienia z narcyzmem utajonym, gdzie jednostka kreuje obraz siebie, jako osoby poświęcającej się, służącej innym, dobrej, szlachetnej czy filantropa. Przybiera ona niekiedy postać tzw. męczennika, zaciekle piętnującego nieetyczne zachowania innych, w tym egoizm i lenistwo. Jest moralizatorem, uzurpującym sobie prawo do wskazywania innym co powinni, co muszą i jak mają postępować. Osoba taka deklaruje swoje głębokie przywiązanie do prawdy, wiary, pokorę i zrozumienie dla niedoskonałości natury ludzkiej. Jednak zawsze są to tylko pozory, fasada moralna, która „spada" w wyniku nieuzyskania zadawalającego stopnia podziwu, uznania, wyróżnienia, potwierdzenia swej wyjątkowości, niepowtarzalności i nadzwyczajności.[39]

Niekiedy zdarza się, że narcyzm indywidualny koresponduje z narcyzmem zbiorowym (grupowym). Oczekiwania wielkościowe wobec samego siebie projektowane są wówczas na grupę.[40] Narcyzm ten jest też traktowany jako osobna kategoria, nie wykazująca związku z narcyzmem indywidualnym.[41]

Narcyzm grupowy jest definiowany jako poczucie wielkości, znaczenia i ważności grupy własnej (religijnej, narodowej, politycznej, etnicznej, ideologicznej, zawodowej czy innej np. grupy przestępczej) przy jednoczesnym przekonaniu o niedocenianiu tej grupy przez innych i tendencji przypisywania innym wrogich tendencji. Cechuje się silną iden-

38 Najczęściej używane przez nie mechanizmy obronne osobowości to: wyparcie, tłumienie, projekcja, zaprzeczanie, racjonalizacja.

39 Behary, *Jak rozbroić narcyza…*, 51–53.

40 Erich Fromm, *Serce człowieka. Jego niezwykła zdolność do dobra i zła*, przeł. Robert Saciuk (Warszawa: PWN, 2015); Erich Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności,* przeł. Jan Karłowski (Poznań: Wydaw. Rebis, 1998).

41 Agnieszka Golec de Zavala, Aleksandra Cichocka, Roy Eidelson, Nuwan Jayawickreme, N. „Collective narcissism and its social consequences." *Journal of Personality and Social Psychology,* 2009, December; 97(6):1074-96, doi: 10.1037/a0016904. https://www.researchgate.net/publication/40455337_Collective_Narcissism_and_Its_Social_Consequences [dostęp:12.07.21].

tyfikacją z grupą, poczuciem silnego zagrożenia potencjalnymi atakami na grupę, silną motywacją do stawania w „obronie grupy" – reagowanie przewrażliwieniem, podejrzliwością, drażliwością, gniewem, wściekłością nawet w wypadku neutralnych zachowań innych, co niejednokrotnie prowadzi do aktów agresji i przemocy. Uwielbienie grupy może być także przyczyną jej radykalizacji. To również przesłanka do uprzedzeń, wrogości międzygrupowej, myślenia ideologicznego i teorii spiskowych czy poczucia męczeństwa np. narodowego.[42] Z drugiej jednak strony grupa własna budząca tylko podziw, dumę, skrajną identyfikację czy poczucie wyróżnienia z faktu przynależności do niej może sprzyjać zachowaniom prospołecznym wobec niej i jej członków oraz przekładać się na uznawanie (czasami pozorne) wartości centralnych i przestrzeganie cnót kardynalnych w etyce kolektywistycznej.

Narcyzm a zachowania w czasie pandemii COVID-19

Jak powszechnie wiadomo w sytuacji pandemii Covid-19 zachowania prospołeczne, odpowiedzialność, współczucie, empatia i troska o innych mają ogromne znaczenie. W literaturze psychologicznej w roku 2020 i 2021 pojawiły się natomiast doniesienia o wynikach badań[43] przeprowadzonych w różnych krajach, które wskazują na związek pomiędzy cechami socjopatycznymi, narcystycznymi i „ciemną triadą" (psychopatia, narcyzm, makiawelizm) a nieprzestrzeganiem zasad reżimu sanitarnego w czasie pandemii.[44] Chodzi tutaj przede wszystkim o lekce-

42 Agnieszka Golec de Zavala, Aleksandra Cichocka, Michał Bilewicz. „The Paradox of In-Group Love: Differentiating Collective Narcissism Advances Understanding of the Relationship Between In-Group and Out-Group Attitudes", *Journal of Personality*, 2013, February; 81(1), 16–28. https://www.researchgate.net/publication/221827711; https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00779.x [dostęp:12.07.21]; Krystyna Skarżyńska, Kamil Przybyła. „Przekonanie o narodowej martyrologii. Efekt kolektywnego narcyzmu, indywidualnej samooceny czy sytuacji grupy?" *Przegląd Psychologiczny*, 2015, 58(1), 9–29; Aleksandra Cichocka, Marta Marchlewska, Agnieszka Golec de Zavala. „Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem and the endorsement of conspiracy theories", *Social Psychological and Personality Science*. 2015, November; 7(2), 157-166. https://www.researchgate.net/publication/282443233;https://doi.org/10.1177/1948550615616170 [dostęp:12.07.21].

43 Rezultaty niektórych badań mogą wydawać się oczywiste oraz mogą budzić pewne zastrzeżenia metodologiczne - należy jednak mieć na uwadze, że były one realizowane w czasie pandemii koronawirusa i badacze podlegali wielu ograniczeniom.

44 Bartłomiej Nowak, Paweł Brzóska, Jarosław Piotrowski i in. „Adaptive and Maladaptive Behaviour During the COVID-19 Pandemic: The Roles of Dark Triad Traits, Collective Narcissism, and Health Beliefs", *Personality and Individual Differences*, 2020, V. 167, 110232, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7363424/ [dostęp:12.07.21]; Marcin Zajenkowski, Peter Jonason, Maria Leniarska, Zuzanna Kozakiewicz. „Who complies with the restrictions to reduce the spread of COVID-19?: Personality and perceptions of the COVID-19 situation." *Personality and Individual Differences*, 2020, V. 166. 110199, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886920303883 [dostęp:14.07.21].

ważenie restrykcji - związanych z samoizolacją, nienoszenie maseczek, nieprzestrzeganie zasad higieny w kontekście mycia i dezynfekcji rąk i nieutrzymywanie dystansu społecznego.[45] Z drugiej strony zaobserwowano u części osób narcystycznych mniej lub bardziej oportunistycznie podejmowane aktywności prospołeczne w związku z wykonywanym zawodem. Na plan pierwszy wysuwa się jednak w tym wypadku motywacja narcystyczna. Osoby te chwalą się podejmowanymi działaniami i w sposób przesadny komunikują o nich otoczenie. Wynika to z chęci „błyszczenia" i zaistnienia jako bohater, który mimo zagrożenia pandemicznego poświęca się dla innych i na którego pomoc zawsze można liczyć.[46] W wypadku narcyzmu grupowego również zaobserwowano mniejszą skłonność do przestrzegania restrykcji, a narcyzm narodowy podczas pandemii koronawirusa koreluje z wiarą i rozprzestrzenianiem teorii spiskowych - np. koronawirus to wymysł, chińska broń biologiczna[47] czy całkowitą negacją zasadności szczepień.

Zakończenie

Podsumowując podjęte w opracowaniu rozważania należy wspomnieć o możliwości oddziaływań terapeutycznych wobec osób borykających się z narcystycznym zaburzeniem osobowości. Jest to nie tylko w interesie ich samych, ale także innych ludzi ze względu na koszty, które ponoszą ci inni w związku z funkcjonowaniem osób narcystycznych – rodzina, znajomi, współpracownicy, czy szczersza społeczność.

Jednak nasuwają się tutaj pewne utrudnienia. Po pierwsze, osoby te pojawiają się u psychoterapeuty w sytuacji kryzysu lub znaczących objawów depresyjnych, rzadko za namową otoczenia, a prawie nigdy z własnej inicjatywy. Po drugie, gdy tylko poprawia się ich stan rezygnują z terapii, jakby najbardziej bali się nie tylko tej ciężkiej pracy, ale samej możliwości poznania siebie. Po trzecie, jednostki te uważają, że terapia jest im niepotrzebna, nie widzą problemu w swych cechach osobowościowych i zachowaniu, mimo wielokrotnych i jasnych komunikatów

45 Tobias Otterbring, Alexandra Festila, Michał Folwarczny. „Self-isolation for the self-centered: Negative framing increaces narcissists willingess to self-isolate during COVID-19 through higher response efficacy", *Personality and Individual Differences*, 2021, May. V. 174. 110688. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886921000635 [dostęp:15.10.21].

46 Por. Stephanie D. Freis Amy B. Brunell, „Effects of narcissism in essential workers during COVID-19", *Personality and Individual Differences,* 2021, March, V. 171.110533, https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0191886920307248 [dostęp:12.07.21].

47 Por. Anni Sternisko, Aleksandra Cichocka, Aleksandra Cislak, Jay van Bavel, „Collective narcissism predicts the belief and dissemination of conspiracy theories during the COVID-19 pandemic", *PsyArXiv.* 2020, 1–53. https://psyarxiv.com/4c6av/ [dostęp:14.07.21].

zwrotnych ze strony otoczenia. Odpowiadają za to postrzeganie siebie jako kogoś mniej lub bardziej wybitnego i omnipotentnego oraz używane mechanizmy obronne (projekcja, racjonalizacja, wyparcie, izolacja, zaprzeczanie). Pozwala to przerzucać odpowiedzialność za poczynione zaniedbania i problemy w relacjach interpersonalnych, czy w zakresie wykonywania obowiązków zawodowych na innych lub czynniki sytuacyjne. Oczywista jest wówczas niska motywacja do udziału w terapii lub jej brak, a w sytuacji jej kontynuowania silnie zaznacza się opór. Jednostka z narcystycznym zaburzeniem osobowości nie potrafi przyjąć pomocy bez względu na to, jak bardzo jej potrzebuje, zagraża to bowiem jej wizerunkowi, odczuwa lęk przed bliskością - trudno jej kształtować związki, obawia się utraty kontroli i niezależności oraz boi się, że zostanie upokorzona, zmanipulowana, wykorzystana, w tym przez terapeutę. Odpowiedzialność za taki stan rzeczy ponoszą przede wszystkim rodzice, którzy nie widzieli w tych osobach dzieci, mających możliwości i ograniczenia, nie wspierali ich w rozwoju jako odrębnych jednostek, nie byli empatyczni i realnie akceptujący i jeżeli kochali to pod jakimś warunkiem lub faktycznym obiektem miłości i uwielbienia były ich własne projekcje i wyobrażenia na temat swych dzieci, często mocno bądź całkowicie rozbieżne z rzeczywistością. W konsekwencji ukształtowała się osobowość narcystyczna, która oprócz zaznaczonych w tekście cech i ograniczeń, jako narcystyczny rodzic jest zagrożeniem dla właściwego rozwoju swoich własnych dzieci.[48] Terapia może zniwelować to ryzyko oraz poprawić jakość funkcjonowania we wcześniej wymienionych obszarach i relacjach. Jeżeli osoba wytrwa w terapii, a terapeuta będzie wystarczająco dobry, to można uzyskać zwiększenie wglądu w siebie, troski o innych, współczucia i czasem zaznaczenia się empatii, polepszenie kontaktów z innymi, zmniejszenie sztuczności w zachowaniu i w okazywaniu emocji, a tym samym akceptację przejawów własnego, spontanicznego dziecka w sobie oraz zaprzestanie lub znaczne ograniczenie fantazji na temat swej mocy, wspaniałości z możliwością przyjęcia swojej zwyczajności.[49] Przełoży się to pozytywnie zarówno na postrzeganie innych - bardziej podmiotowo, jak i zachowania wobec nich - partnera/partnerki, dzieci, innych bliskich, osób pojawiających się w kontekście zawodowym i wielorakich relacjach społeczny. Istnieje wówczas szansa na akceptację poszczególnych kodów etycznych. W obecnej sytuacji pandemii będzie to sprzyjać przejawianiu troski o innych, odpowiedzialno-

48 Por. Steven M. Johnson. *Humanizowanie narcystycznego stylu,* przeł. Anna Czownicka (Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, 1993); Alice Miller. *Dramat udanego dziecka* (Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, 1995); Karyl McBride. *Nigdy dość dobra. Jak wyzwolić się od destrukcyjnego wpływu narcystycznej matki* (Łódź: Wydaw. Feeria, 2016).

49 Por. Johnson, Ibidem; Miller, Ibidem

ści, obowiązkowości na przykład w zakresie przestrzegania wytycznych i obostrzeń związanych z rozprzestrzenianiem się koronawirusa, a tym samym dbania o dobro wspólne.

W końcu opracowania można zaznaczyć, iż poruszane w nim zagadnienia mogą być przyczynkiem do dalszych rozważań na temat narcystycznego zaburzenia osobowości i łagodniejszych jego form oraz narcyzmu grupowego w wielu kontekstach – psychologicznym, socjologicznym, etycznym z uwzględnieniem różnych korelatów osobowościowo-sytuacyjnych i społecznych.

Bibliografia

Behary, Wendy. *Jak rozbroić narcyza. Jak radzić sobie z osobą zapatrzoną w siebie*, przeł. Aleksander Wojciechowski. Sopot: GWP, 2013.

Cierpiałkowska, Lidia. Zaburzenie osobowości w modelach medycznych i psychologicznych, w: Lidia Cierpiałkowska (red.). *Psychologia zaburzeń osobowości: wybrane zagadnienia.* Poznań: Wyd. Naukowe UAM, 2008.

Czarna, Anna. Narcyzm – z perspektywy 120 lat istnienia pojęcia, w: P. Winiecki, R. Grzybek (red). *Wybrane problemy współczesnej psychologii.* Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2008.

Cichocka, Aleksandra, Marchlewska, Marta, Golec de Zavala, Agnieszka. „Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem and the endorsement of conspiracy theories", *Social Psychological and Personality Science*, 2015. 7(2), 157-166.https://www.researchgate.net/publication/282443233; [dostęp:12.07.21].

Dessuant, Pierre. *Narcyzm. Przegląd koncepcji psychoanalitycznych*, przeł. Zuzanna Stadnicka-Dmitriew. Gdańsk: GWP, 2007.

Freud, Zygmunt. *Wstęp do psychoanalizy*, przeł. Salomea Kempnerówna, Witold Zaniewicki. Warszawa: PWN, 1982.

Fromm, Erich. *Serce człowieka. Jego niezwykła zdolność do dobra i zła,* przeł. Robert Saciuk. Warszawa: PWN, 2015.

Fromm, Erich. *Anatomia ludzkiej destrukcyjności,* przeł. Jan Karłowski. Poznań: Wydaw. Rebis, 1998.

Golec de Zavala, Agnieszka, Cichocka, Aleksandra, Eidelson, Roy, Jayawickreme, Nuwan. „Collective narcissism and its social consequences", *Journal of Personality and Social Psychology,* 2009, 97, 1074-1096. https://eprints.mdx.ac.uk/4252/1/Golec_collectivenarcissism.pdf. https://www.researchgate.net/publication/40455337_Collective_Narcissism_and_Its_Social_Consequences [dostęp:12.07.21].

Golec de Zavala, Agnieszka, Cichocka, Aleksandra, Bilewicz, Michał. „The Paradox of In-Group Love: Differentiating Collective Narcissism Advances Understanding of the Relationship Between In-Group and Out-Group Attitudes", *Journal of Personality,* 2013. 81(1), 16–28. https://www.researchgate.net/publication/221827711; [dostęp:12.07.21].

Gościniak, Jerzy, Mocek, Michał. „Narcyzm i patologia narcystyczna w ujęciu psychologii *self* Heinza Kohuta", *Roczniki Psychologiczne*, 2008, T. XI, nr. 2.

Johnson, M. Steven. *Style charakteru*. przeł. Bogdan Mizia. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2012.

Johnson, M. Steven. *Humanizowanie narcystycznego stylu*, przeł. Anna Czownicka. Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, 1993.

Kernberg, Otto. „Narcystyczne zaburzenia osobowości", *Dialogi,* 2003, 3–4.

Kubiak, Zygmunt. *Mitologia Greków i Rzymian.* Warszawa: Świat Książki, 2003.

Lowen, Aleksander. *Narcyzm, zaprzeczenie prawdziwemu „Ja"*, przeł. Piotr Kołyszko. Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, 1995.

Maciantowicz, Oliwia, Witkowska, Joanna, Zajenkowska, Anna, Bodecka, Marta, Skrzypek, Marta. „Relacja narcyzmu wielkościowego i wrażliwego typem popełnionego przestępstwa pośród osadzonych w polskich zakładach karnych", *Psychiatria*, 2017, t. 14, nr 4, 249–254.

McBride. Karyl. *Nigdy dość dobra. Jak wyzwolić się od destrukcyjnego wpływu narcystycznej matki,* przeł. Elżbieta Józefowicz. Łódź: Wydaw. Feeria, 2016.

Miller, Alice. *Dramat udanego dziecka,* przeł. Natasza Szymańska. Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, 1995.

Millon, Theodore, Davis, Roger. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie,* przeł. Helena Grzegołowska-Klarkowska, Justyna Kotlicka, Magdalena Ślósarska, Anna Tabaczyńska, Maria Zakrzewski. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia, 2005.

Nowak, Bartłomiej, Brzóska, Paweł, Piotrowski, Jarosław, Sedikides,Constantine, Żemojtel-Piotrowska, Magdalena, Jonason, Peter. „Adaptive and Maladaptive Behaviour During the COVID-19 Pandemic: The Roles of Dark Triad Traits, Collective Narcissism, and Health Beliefs", *Personality and Individual Differences,* 2020, Volume 167, 110232. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7363424/ [dostęp:12.07.21].

Oldham, M. John, Morris, B. Lois. *Twój psychologiczny autoportret,* przeł. Agata Bielik. Warszawa: Jacek Santorski & Co, 2007.

Otterbring, Tobias, Folwarczny, Michał. „Self-isolation for the self-centered: Negative framing increaces narcissists willingess to self-isolate during COVID-19 through higher response efficacy", *Personality and Indyvidual Differences*, 2021, V. 174. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886921000635[dostęp:15.10.21.]

Pospiszyl, Kazimierz. *Narcyzm. Drogi i bezdroża miłości własnej.* Warszawa: Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne, 1995.

Seligman, E.P. Martin, Walker, F. Elaine., Rosenhan, L. David. *Psychopatologia,* przeł. Joanna Gilewicz, Aleksander Wojciechowski. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2003.

Shweder, Richard, Much, Nancy, Mahapatra, Manamohan, Park, Lawrence. The "big three" of morality (autonomy, community, divinity) and the "big three" explanations of suffering. In: A.M. Brandt & P. Rozin (Eds.), *Morality and health*. Stanford, CA: Stanford University Press 1994.

Skarżyńska, Krystyna, Przybyła, Kamil. „Przekonanie o narodowej martyrologii. Efekt kolektywnego narcyzmu, indywidualnej samooceny czy sytuacji grupy", *Przegląd Psychologiczny*, 2015, 58(1), 9–29.

Sternisko, Anni, Cichocka, Aleksandra, Cislak, Aleksandra, van Bavel, Jay. „Collective narcissism predicts the belief and dissemination of conspiracy theories during the COVID-19 pandemic", *PsyArXiv.* 2020. https://psyarxiv.com/4c6av/ [dostęp:14.07.21].

Weber, Max. *Etyka protestancka i duch kapitalizmu,* przeł. Dorota Lachowska. Warszawa, 2020.

Żemojtel-Piotrowska, Magdalena, Piotrowski, Jarosław. O paru nieoczywistych związkach narcyzmu z religijnością w perspektywie międzykulturowej. Hipoteza religijności jako wartości społecznej w świetle badań empirycznych, w: Adam Anczyk, Halina Grzymała-Moszczyńska, Agnieszka Krzysztof-Świderska (red.). *Psychologia kultury-kultura psychologii*. Katowice, 2018, 269–279.

Narcystyczne zaburzenie osobowości – perspektywa psychologiczna i etyczna

Streszczenie

Artykuł dotyczy relacji między narcystycznym zaburzeniem osobowości a postępowaniem zgodnym z regułami zawartymi w kodach etycznych zaproponowanymi przez psychologów Bogdana Wojciszke i Wiesława Baryłę. Przedstawiono w nim: narcystyczne zaburzenie osobowości (jego rodzaje, przyczyny, kryteria diagnostyczne); pięć kodów etycznych (etyka autonomii, kolektywistyczna, dobra powszechnego, etyka godności i produktywności) i ich podstawowe własności (wartości centralne, cnoty kardynalne, grzechy główne). Poddano analizie związek pomiędzy powyższymi wymiarami z uwzględnieniem narcyzmu utajonego i grupowego oraz zawarto odniesienia do pandemii Covid-19.

Słowa kluczowe: narcystyczne zaburzenie osobowości, kody etyczne, narcyzm utajony, narcyzm grupowy, pandemia, Covid-19,

Narcissistic personality disorder – psychological and ethical perspective

Abstract

The article concerns the relationship between narcissistic personality disorder and acting in accordance with the rules contained in ethical codes proposed by psychologists Bogdan Wojciszke and Wiesław Baryła. It characterizes: narcissistic personality disorder (its types, causes, diagnostic criteria), five ethical codes and their basic properties, and analyzes the relationship between these two dimensions. Latent and group narcissism are also discussed. Finally, there are references to narcissism in the context of the Covid-19 pandemic.

Keywords: narcissistic personality disorder, ethical codes, latent and group narcissism, pandemic, Covid-19

Ewa Czerwińska-Jakimiuk – ukończyła socjologię i psychologię na Uniwersytecie Jagiellońskim i uzyskała tam stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie socjologii. Jest adiunktem w Instytucie Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Jej główne zainteresowania naukowe to kryminologia, psychopatologia. Jest autorką książki *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* oraz licznych publikacji z powyższej tematyki. Jest członkiem komisji rewizyjnej Polskiego Towarzystwa Etycznego.

Ewa Czerwińska-Jakimiuk – graduated in sociology and psychology at the Jagiellonian University, where she obtained a doctorate in humanities in the field of sociology. She is an assistant professor at the Institute of Philosophy and Sociology of the Pedagogical University in Krakow. She is the author of the book *Youth crime. Interpretation of the phenomenon in the light of the general strain theory by Robert Agnew* and numerous publications on the above subject. She is a member of the audit committee of the Polish Ethical Society.